

РЕЗЮМЕТА

на публикации на
Екатерина Панчева Дикова

МОНОГРАФИИ

Ритъм и наратив. Календарните двустиишия на Христофор Митиленски и техните южнославянски преводи.

София: Институт за балканистика с Център по тракология, Българска академия на науките, 2023. 528 с. ISBN 9786197179422 (ХАБИЛИТАЦИОНЕН ТРУД)

Печатен екземпляр от книгата е наличен в канцеларията на Института за балканистика с Център по тракология, БАН (ул. „Московска“ № 45, София).

В монографията се изследва ямбичният календар на константинополския поет Христофор Митиленски (ок. 1000 – след 1050 г.). съставен от двустиишия за светци и празници и превърнал се в неделима част от византийския Стишпен синаксар, където всяко двустиишие е поместено непосредствено преди съответния разказ и е отнесено към определена дата, поменавайки съответния празник или светец, чествани тогава. Стишният синаксар навлиза сред южните славяни като Стишпен пролог – чрез два превода от XIV в., познати в науката като български и сръбски. Изследването е фокусирано върху лятното полугодие на църковната година, т.е. върху месеците от март до август включително, както и върху две ключови характеристики на тези кратки поетични творби: специфичния ямбичен ритъм и неговите компоненти, от една страна, а от друга, предаването на много информация с малко думи, което тук е наречено „компресиран наратив“. Основните заключения са: първо, че ритъмът е предаден на нивото на двустиишието и то в съответствие с цялостната версификационна система на оригинала, макар и с някои изключения; второ, че при компресирания наратив в преводите християнският акцент се засилява за сметка на подробности от византийския живот и култура, вероятно заради монашеското образование на преводачите и тяхната църковната аудитория. Ядрото на книгата е паралелно издание на двата превода по пет ръкописа от XIV в. за българския и по запазените три преписа от XIV–XIV в. за сръбския, а гръцките стихове следват няколкото техни издания. В края на книгата е поместен и показалец на паметите, отбелязани със стихове.

Фразата в житията и похвалните слова на св. патриарх Евтимий. Т.1-2. София: Централна библиотека на БАН, 2011. 236 с. + 257 с. ISBN 9789548854139 **Печатен екземпляр от книгата е наличен в канцеларията на Института за балканистика с Център по тракология, БАН (ул. „Московска“ № 45, София).**

Разнообразните фразови структури в агиографските и панегирични произведения на свети патриарх Евтимий Търновски са обект на монографията. Наред с предложената нова хипотеза за стила, познат като *плетение словес* се представя и задълбочен обзор на научната литература по темата за него и по темата на исихазма. Специално внимание е обърнато на основните синтактични характеристики на Евтимиевия стил по отношение на дължината на фразата, на дисоцирания словоред, на предикативността, реториката и ритмоопределителите, както и на конструкции от типа на дателен самостоятелен и на библейските отпратки. Със средствата на реторичния анализ се доказва, че свети Евтимий използва фигури, познати от античността и че реторичните техники на сравнението и плетението са тясно свързани с исихазма.

СТУДИИ

A Byzantine Poetic Form in a Ninth-Century Bulgarian Poem. – *Studia Metrica et Poetica* 9/2 (2022): 63-91. <https://ojs.utlib.ee/index.php/smp/article/view/smp.2022.9.2.02>
DOI: <https://doi.org/10.12697/smp.2022.9.2.02> ISSN 2346-6901 (print), 2346-691X (online)

В студията статистически се изследва степенята, с която особеностите на т.нар. византийски дванайсетосричник са приложени в едно от най-ранните произведения на старобългарската поезия – Азбучната молитва, за която многократно е отбелязвано, че е съставена от дванайсетосрични стихове. Този азбучен акростих е датиран към самия край на IX в. и в по-ново време надделява мнението, че негов автор е Константин Преславски. Тук текстът на стихотворната молитва е възпроизведен по неговия най-ранен препис Син. 262, тъй като това е ръкописът, стоящ най-близо до изгубения глаголическия архетип. Творбата е подложена на сравнителен анализ заедно с азбучния акростих на св. Григорий Богослов (по изданието му в PG 37) – произведение, което Константин Преславски цитира веднага след края на стихотворението си и което се смята за негов ритмичен модел. Основните заключения са, че Азбучната молитва е ранна реплика на византийския дванайсетосричник, че тя следва неговите ритмични особености до степен, близка до степенята, следвана от Св. Григорий в неговия азбучен акростих и че всички отклонения от този модел, вече отбелязвани за Азбучната молитва, са всъщност мотивирани от жанрови особености и реторични изисквания, което се потвърждава от изследванията на пареничичните акростихове във византийската литература. Това разкрива византийската образованост на старобългарския книжовник. Но заедно с това, съдържанието и предназначението на неговата поема са несъмнено насочени към новопокръстените славяни.

Rhythm and Narration in Synaxarial Verses: Byzantine and South Slavonic. – In: *Les relations ethniques et culturelles dans l'Europe du Sud-est reflétées dans les langues et les littératures de la région. Actes du Colloque roumain-bulgare, Bucarest, le 15 juin 2022* (= *Bibliothèque des Etudes et Recherches Sud-est Européennes* 9). Bucarest: Editurile Scriptor și Argonaut, 2023, 37-61. ISBN 9786068539539

Изследването е насочено към дванайсетосричния календар на Христофор Митиленски и неговите два южнославянски превода във формата, в която са достигнали до нас – инкорпориран в Стишния синаксар, където всеки дистих е ситуиран под определена дата и във връзка с честване на светец, група светци и преди краткото житие за тях (ако има такова). Разгледани са само месеците от март до август, защото за останалите няма пълен комплект в единия от преводите. Основната цел е разкриването на механизмите за изграждане на ритъма и за начините за предаване на много данни в краткия обем на двајсет и четирите срички на двустипията. Проучването на преводаческите техники разкрива начина на запазване на системата от характеристики на изходния текст в двата целеви текста. Стига се до извода, че пълното предаване на оригиналния ритъм е възпрепятствано от редица фактори, основните от които са необходимостта от предаване и на смисъла на оригинала, от прозаичния контекст на Синаксара и лингвистичните различия между български и гръцки. Също така голяма част от специфични детайли в изходния текст, които са свързани повече с античната култура и византийското ежедневиe, са загубени в съгъстения разказ на преводните двустипия, които наблягат на християнското послание, но затъмняват елементите, които нямат пряко отношение към него.

Преводим ли е ритъмът? (ВНГ 1982 в два южнославянски превода – изследване на ритъма и издание на преводите). – В: *Кирило-методиевски четения 2020*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2021, 178-230. ISBN 9789540753485

Публикацията включва изследване и издание на двата южнославянски превода на Словото за Преображение Господне, приписвано на св. Ефрем Сирин. Изследването е фокусирано върху техниките за изграждане на ритъма в изходния и в целевия текст. Изданието е дипломатическо и представя паралелно гръцкия текст по неговото издание (Asemani 1743: 41-49), а преводите следват по един рък пис всеки: по-ранният е по единствения запазен препис – HAZU III c19, f. 231b-233d от XIII в., а по-късният е даден по най-ранния си препис – Zogr. 109, f. 287r-292v, от XIV в.

СТАТИИ

Towards the History of Words for *Hunger* in the Old Bulgarian Corpus: On Material from the So-Called *Uchitel'noe Evangelie* by Constantine of Preslav. – *Konstantínove Listy* 16/1 (2023): 22-33. DOI: 10.17846/CL.2023.16.1.22-33. ISSN 1337-8740 (print) | ISSN 2453-7675 (online) <http://www.constantinesletters.ukf.sk/index.php/issues/38-2023-v16-iss1/274-towards-the-history-of-words-for-hunger-in-the-old-bulgarian-corpus-on-material-from-the-so-called-uchitel-noe-evangelie-by-constantine-of-preslav>

Статията се занимава, първо, със субстантив, който е останал извън обсега на изследванията върху Учителното евангелие от IX в. – ал(ъ)кота. Неговите шест появи в сборника са разгледани заедно със съответстващите гръцки думи в непосредствения им контекст. Производните от същия корен са също проследени в паметника заедно с гръцките им паралели. Второ, на базата на основните диахронни речници е конструиран е визуален тезаурус на конкурентните старобългарски съществителни имена с корен *alk-. Накрая са представени два синонимни корена – пост- и глад- с техните семантични особености и разпределение в паметника. Заключениеята са, че думите за глад в Учителното евангелие са от три корена и всеки от тези корени има точно гръцко съответствие: глад- превежда λιψ- и означава ‘остра нужда от храна’; пост- кореспондира на νηστ- и е свързан с ‘доброволно лишаване от храна’, а ал(ъ)к- е паралелно на λειψ-, но само в по-общото му значение на ‘нужда от храна’ (но не и в преносния му смисъл на ‘лакомия’). Думата ал(ъ)кота се среща сравнително рядко в по-старите писмени паметници, но тя допълва тезауруса от съществителни на ал(ъ)к-/лак-, присъща е за старобългарския книжовен език и по-специално за езика на Константин Преславски.

The Saint as Food, the Torture as Medicine: Some Aspects of Christopher of Mytilene's Imagery in His Dodecasyllabic Calendar and Its South Slavonic Translations. – *Studia Ceranea* 11 (2021): 165-176. ISSN: 2084-140X e-ISSN: 2449-8378 DOI: <https://doi.org/10.18778/2084-140X.11.08> ISBN 9789540753485

Христофор Митиленски, светски поет от ранния XI в., се е заел с трудната задача да създаде ямбичен християнски календар, т.е. календарно подредени епиграми – или двустишни наративи – за светци и преимуществено за мъченията, от които са загинали. Справя се с нея изключително успешно, при това по много ярък и ефектен начин и с помощта на различни

поетични и реторични похвати. Образността, свързана с храна и лечение демонстрира само малка част от неговото майсторство и на въздействащия начин, по който се постигат не само художествени, но и мнемонични цели. Поетът използва съответните метафори и сравнения – точно както се осланя на библейски препратки, – за да предаде разнообразни детайли в съвсем кратки изкази (от по двайсет и четири срички); така компресираната информация се разгръща наративно в съзнанието на възприемателя посредством асоциациите, които той е подканен да направи. Тези асоциации са свързани не само с християнството, но и с много аспекти на византийския културен живот, включително някои елементи от Античността. Статията цели да разкрие както механизмите на този компресиран наратив, така и стремежа на средновековните южнославянски преводачи да ги предадат в целевите текстове. Интерес представляват и преводаческите решения в случаи на реалия, непознати на целевата аудитория. Анализът е базиран на подобрани гръцки стихови паметни (както са дадени в изданията на Евстратиадис и Креши и Скоморхова Вентурин и) от Стишния синаксар за лятното полугодие и на двете им южнославянски съответствия от XIV в. (според ранни южнославянски преписи на Стишния пролог).

Адноминация в българския и в сръбския превод на синаксарните стихове за лятното полугодие.
– *Кирило-Методиевски студии* 30/2021: 277-294.

Реторичната фигура *адноминация* – фонетично или семантично словесно заиграване с лични имена – е може би най-характерният художествен похват за дванайсетосричните календарни стихове на Христофор Митиленски, които стават основа на синаксарните/ проложни стихове и в южнославянската традиция. Предложена е лингвистична класификация на подвидовете на адноминацията, а стихотворните примери, извлечени от византийския Стишен синаксар и южнославянския Стишен пролог за лятното полугодие на годината, я следват стриктно. Въвежда се понятието *мисловна адноминация*, която е обяснена и илюстрирана с примери от оригиналните и преводните стихове.

Towards the History of the Word *Мим* ('Mime') in the Bulgarian Language. – В: *Югоизточна Европа през вековете: социална история, езикови и културни контакти. Сборник от Българо-румънската конференция в София, 19-20 юни 2019 г.* (= *Studia Balcanica* 35). София: Институт за балканистика с Център по тракология „Проф. Ал. Фол“ – БАН, 2021: 432-448. ISBN 9786197179170

Повод за изследването е календарен стих, посветен на актьора св. Ардалион, написан от византийския поет Христофор Митиленски (1000–1050). Този стих е наличен в българския превод на Стишния пролог за лятното полугодие и е представен тук по най-ранния му препис Зогр. 80, където гръцката лексема *μῖμος* е предадена с дериват от корен *мнм-*. Проследяват се други български съответствия на гръцката дума и се повдига въпроса за това дали е имало театрална терминология и театрален контекст в Българското средновековие. Обръща се внимание на факта, че от семантична гледна точка, българските лексикални съответствия на актьорска игра и актьори са по-близо до тези, използвани днес в германските и донякъде в славянските езици, които най-вероятно калкират латинския корен *lud-*, за разлика от производните от *аст-* в романските езици включително в румънски.

Реторичният потенциал на антропонима. – В: *Следовати достойт. Доклади от международната ономастична конференция „Антропоними и антропонимни изследвания в началото на XXI век“*, посветена на 100-годишнината от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Заимов (1921 – 1987), 20 – 22 април 2021 г., гр. София. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021: 322-332. ISBN 9786192451172 (online) <https://ibl.bas.bg/wp-content/uploads/2022/06/СЛЕДОВАТИ-ДОСТОИТЬ.pdf>

Семантиката на антропонимите е многостранна и многопластова, а майсторите на перото са в състояние да активират всеки от тези пластове с реторични средства и да ги използват за художествени цели. Колкото по-умели са те, толкова по-трудно е да се предаде адноминацията на друг език. А когато изходният текст е поезия, ритъмът и метриката също трябва да бъдат предадени. Христофор Митиленски майсторски – и доста често – прилага реторични фигури, основани на лични имена, в своя ямбичен православен календар. Този поетичен цикъл влиза в традицията на Стипния синаксар, преведен е в южнославянска среда (два пъти през XIV в.) и става част от славянския Стипен пролог. Анализът на преводите показва, че при невъзможност за предаване етимологичните адноминации, те биват трансформирани в семантични повторения (тъй като значенията на някои от християнските имена са били ясни на славянските християни), или биват компенсирани чрез включване на етимологични повторения на други места в целевия текст. Когато е възможно, имената се включват и във фонетични повторения, много по-често в целевите текстове, отколкото в изходните – отново като средство за компенсиране на загубеното в превода. Активирането на библиейските асоциации на имената е успешно предадено, благодарение на компетентността на аудиторията в това отношение, докато древногръцкият, предимно митологичен, пласт е пренебрегнат и интерпретиран в християнски дух.

The Sermon on the Transfiguration of Christ (CPG 3939) Ascribed to St. Ephrem the Syrian in South Slavonic Translation: The Construction of Rhetorical Rhythm. In: L. Taseva, R. Marti (eds.) *Translations of Patristic Literature in South-Eastern Europe. Proceedings of the session held at the 12th International Congress of South-East European Studies (Bucharest, 2-6 September 2019)* (= *Bibliothèque de l'Institut d'Études Sud-Est Européennes* 14). Braïla: Editura Istros a Muzeului Braïlei „Carol I“, 2020, pp. 125-142. ISBN 9786066544191

Авторството на разглежданата проповед е спорно и най-вероятно става дума за компилиран текст. Но това завладяващо съчинение влиза в славянската църковна традиция като произведение, приписвано на свети Ефрем Сирин, и се запазва там именно така (поне до петото издание на съчиненията на св. Ефрем, отпечатано от Свето-Троицката Сергиева лавра през 1908 г.). Досега са известни два южнославянски превода на това произведение в около десет преписа. Целта на статията е да се изследват начините, по които реторичният ритъм на тази проповед е предаден на славянски (всъщност български) език. Проучват се и техниките за изграждането на ритмиката както изходния език, така и в приемащия според двата превода (единият с най-ранен препис от XIII в., а другият с най-ранен препис от XIV в.). Специално внимание се обръща на реторичните фигури, свързани не само словореда и с паралелизма, но и с правописа. Сравняването на двата превода води до изводи за нивото на познаване на гръцката реторика от средновековните ни книжовници.

Λυδο vs. *ludo*: към етимологията на корена *λυδ-*. – *Език и литература* (2020), 3-4. 152-161.
<https://www.ezik-i-literatura.eu/last.html>
https://www.ezik-i-literatura.eu/2020/3-4/12-EiL_3_4_2020_Ekaterina_Dikova_web.pdf ISSN (print) 03241270/(online) 25351036

Статията предлага нова гледна точка към етимологията на славянския корен *lyd-*. Разгледана е възможността произходът му да е свързан с латинския корен *lyd-*. Освен това е обърнато внимание на факта, че няма писмени свидетелства за употребата му преди XIV в., поради което е вероятно той по-скоро да е заемка, а не изконно славянска дума. Макар и редки, славянските думи, произлизащи от *lyd-*, по-често са без гръцки съответствия в паметниците (т.е. намират се в маргинални бележки), което може да се разглежда, от една страна, като знак, че единичната им употреба като славянски съответствия на ἀλόγοια и μωρός е по-скоро случайна и свързана с контекста, а от друга - като знак, че са били живи в езика. Не на последно място, малките разлики в семантиката му в различните групи славянски езици биха могли да означават различни пътища на проникване: един от тях е довел до западнославянската група и словенския език, друг – до балканските славянски езици, а трети – до източната група (най-вероятно косвено, само чрез текстове, тъй като значението му е най-тясно и най-слабо свързано със съответния латински корен). Коренът *lyd-* става най-продуктивен в балканските славянски езици, където е придобил и положителни конотации.

Ритъмът в двата южнославянски превода на проложните стихове за април. – В: *Зографски сборник: Зографският архив и библиотека. Изследвания и перспективи*. Света гора: Зографски Манастир, 2019, 610-627. ISBN 9789547704527

Анализират се начините за предаване на ритъма в двата южнославянски превода на календарните стихове на Христофор Митиленски за април. Изследват се следните особености: структуриране в двустипна рамка; брой на сричките и ударенията в съседни стихове; клаузули; фигури на ритъма. Анализът разкрива, че двустипията и приблизителният изотонизъм на изходния текст се следват стриктно в целевия, докато по отношение на броя на сричките и вида на клаузулите, целевите текстове по-често се отдалечават от своя оригинал – преводните стихове не са дванайсетосрични, макар да има тенденция към изосилабизъм; краестипното ударение не пада винаги на предпоследната сричка, но има тенденция към еднакви по тип клаузули на стиховете в двустипията и в двата превода. При това останалите ритмични техники не са винаги запазени на оригиналните им места, а се явяват другаде в целевите стихове, което показва, че южнославянските преводачи не само са ги разпознавали, но и успешно са ги използвали. Отклоненията от ритмиката на изходния текст може да се дължат на нестихотворния контекст на стиховете в Стипния пролог, докато гръцките стихове първоначално са били част от самостоятелен календарен цикъл, написан от Христофор Митиленски и по-късно инкорпориран в гръцкия Стипен синаксар.

Notes relating to the Rhetorical Device *πλοκή* ("Weaving") in the Hagiographical Works of Saint Evtimii the Patriarch of Turnovo. In: *Medieval Bulgarian Art and Letters in a Byzantine Context*. Sofia: Gutenberg, 2017, 528-537. ISBN 9789549257106

В научния дискурс, посветен на славянския православен литературен стил, наречен *плетение словесъ*, и по-конкретно в дискусиата за неговата референтна рамка и връзката му с други

културни явления, проблемът за значението на думата *плетѣние* и на нейния гръцки еквивалент *πλοχή* не е бил лишен от изследователски интерес. Факт е обаче, че сред многобройните интерпретации, идеята за *πλοχή* като название на специфичен реторичен похват, познат, прилаган и дефиниран още от древността, е малко разисквана. В статията се прави обзор на изследванията върху *плетѣние* *словесъ*, загатва се за връзката му с реторичната фигура *πλοχή* и се дават примери за прилагането на фигурата в произведенията на св. Евтимий Търновски. Изводът е, че плетението – и то в класическия смисъл на думата *πλοχή* като плетеница от реторични фигури – е била добре позната на св. Евтимий и често използвана най-вече във въведенията на неговите жития и похвални слова.

Metamorphosis of Sacral Places in Sofia. – In: *Metamorphosis and Place*. Ed. by J. Parker, L. Tunkrova, and M. Bakari. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2009, 30-36.

Статията се занимава с ред въпроси около сакралните места в София: какви механизми позволяват църквите да бъдат превръщани в джамии, а джамиите – в църкви; Какви фактори водят до повторното използване (вместо разрушаване) на един и същи храм; каква точно е метаморфозата, която претърпяват; как могат да бъдат определени нейните признаци; може ли едно свещено място да бъде „наследено“; до каква степен неговото преобразуване се приема от различните социални кръгове и религиозни/етнически групи, които отиват на това място (не само поклонници, но и учени, посетители или местни жители). Изследването показва, че нефункциониращите църкви все още се приемат като църкви от християните, точно както бившите джамии се възприемат като джамии от мюсюлманите. Въпреки всички трансформации, дадено сакрално място остава сакрално във възприятията. Историята на София, нейното географско-културно положение и етнорелигиозна смесица я превръщат в интригуващ казус.

Трапезата – общуване и общение. – В: *Християнска агиография и народни вярвания: Сборник в чест на ст.н.с. Елена Коцева*. София, 2009, 310-316. ISBN 9789543214389

Обект на изследването е християнската обредност по отношение на някои аспекти на трапезата като знакова система, а изследваният ареал е малък – родопското с. Джурково в община Лъки. На базата на данни, събрани от информатори в селото, се проследяват обичаи, свързани с мъртвите (погребение и Задушница) и с двата най-големи църковни празника (Коледа и Великден). Във всички случаи се открояват варените жито и фасул, както и водата, а като практика – раздаването на храна, вкл. по Великден, но само в християнския храм (или в дома на покойника при погребение), но никога на гробища. Обръща се внимание върху преместване на фокуса в съответната хранителна обредност от сакрална (връзката с отвъдното и предците) към социална (общуване между членовете на конкретния социум) и практическа (свинското месо присъства на коледната трапеза като част от стопанската продукция и така се осветява). Разглеждат се и някои творчески аспекти – приготвянето на обредната храна като пластично изобразително народно изкуство.

Изиграване на езика: фразеологизми, визуализирани на екрана и сцената. – В: *Проблеми на социолингвистиката*. Т. 9. София, 2008, 249-255.

Обръща се внимание върху идиоми, които са изразени единствено със средствата на визията (не и на словото макар да произхождат от него) Привлечен е материал от американски, британски, немски, български и руски филми и постановки. Обръща се внимание на ефекта, който визуализираните фразеологизми имат върху възприемателите и който е подобен на ефектите от каламбура макар самият художествен механизъм да е различен. Споменават се и случаи на злоупотреба с тази успешна техника предимно в анимацията и се посочват конкретни случаи, при които такива визуализации са се превърнали в клишета.